

ПОЧУТТЯ САМОТНОСТІ У МОЛОДІ ІЗ ЗАРОБІТЧАНСЬКИХ СІМЕЙ

УДК 159.9:82–343.18

ДУРКАЛЕВИЧ І. В.

старший викладач, PhD у галузі
психології, Львівський обласний інститут
пслядипломної педагогічної освіти м. Львів

У статті представлено результати емпіричних досліджень почуття самотності української молоді із різних типів сімей: повних, тимчасово неповних (заробітчанських), тривало неповних (розлучених). Дослідження проведено на вибірці 183 підлітків (92 дівчини та 91 хлопець) у віці 14-17 років з західних теренів України (Львівська область). Результати дослідження показали, що контекст сім'ї має зв'язок із почуттям самотності молоді. Молодь із заробітчанських сімей характеризувалася вищими показниками самотності.

Ключові слова: *самотність, молодь, сім'я, заробітчанська еміграція.*

ЧУВСТВО ОДИНОЧЕСТВА У МОЛОДЕЖІ ІЗ СЕМЕЙ ТРУДОВЫХ ЭМИГРАНТОВ

В статті представлені результати емпіричних досліджень почуття самотності української молоді із різних типів сімей: повних, тимчасово неповних (міграційних), неповних (розлучених). Дослідження проведено на вибірці 183 підлітків (92 дівчинки та 91 хлопець) у віці 14-17 років з західних територій України (Львівської області). Результати дослідження показали, що контекст сім'ї має зв'язок із почуттям самотності молоді. Молодь із сімей трудових емігрантів характеризувалася вищими показниками самотності.

Ключевые слова: *одинокість, молодь, сім'я, трудова еміграція.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. В останньому двадцятилітті зросло явище заробітчанської еміграції на світі [3], а також на Україні [8], [9]. Аналіз соціологічних даних дає підстави стверджувати, що заробітчанська еміграція охопила практично всі регіони України, однак найбільшого розмаху вона досягла на заході України. Сучасна заробітчанська еміграція у західній Україні характеризується масовістю, жіночим обличчям та односпрямованістю [9].

Як зауважують американські науковці [20], заробітчанські міграції, котрі характеризувалися сепарацією та пізнішим воз'єднанням сімей, мали місце ще у ХІХ та ХХ століттях. Тому поява транснаціональних сімей не є новим явищем. Однак варто зауважити, що давніші міграції характеризувалися певною моделлю, згідно якої «історично першим мі-

грував батько, висилаючи достатньо коштів додому, а згодом забирав жінку та дітей так швидко, наскільки це було можливим у фінансовому плані» [21, 626]. Сучасні дослідження проблеми заробітчанської еміграції акцентують увагу на її жіночому характері. Значною мірою заробітчанська еміграція жінок зумовлена соціально-економічним контекстом та процесами глобалізації. Масова міграція жінок вплинула на появу так званого «транснаціонального материнства» [20], яке часто пов'язується з низкою психологічних проблем як у залишених дітей, так і у матерів-емігранток.

Слід відзначити, що проблема заробітчанської еміграції та її наслідки дедалі частіше з'являються у центрі наукових зацікавлень – соціологів, психологів, педагогів. Однак, як зазначають американські [20], [21] та західноєвропейські [6] науковці, недостатньо вивченим залишається питання зростання дітей у сім'ях, роз'єднаних внаслідок заробітчанської еміграції батьків, що й зумовлює **актуальність теми дослідження**. Бракує досліджень такого типу й на Україні.

Одним із найважливіших середовищ для розвитку та становлення особистості є сім'я. Представники системного підходу до розуміння сім'ї М. де Барбаро [1], Д. Філд [10], В. Сатір [19] вказують на багатогранність її впливів, зазначаючи, що лише та сім'я, котра функціонує належним чином, створює оптимальні умови для адекватного розвитку особистості, здатна підготувати її до багатовимірної та ефективної зустрічі з соціально-культурним макросвітом та передати найважливіші людські цінності.

Чимало авторів відносять заробітчанську еміграцію до однієї із загроз сімейного життя [6]. Типологічний підхід до розуміння сім'ї з відсутнім одним із її членів через заробітчанську еміграцію вказує не лише на структурні зміни, але й на кардинальні зміни у функціонуванні усєї сім'ї як системи, а також її підсистем – подружньої/батьківської, підсистеми дітей. Батьки у такого типу сім'ях не можуть повноцінно реалізовувати свої завдання та обов'язки, а також виконувати важливі функції: біопсихічні (прокреаційні та сексуальні); економічні (матеріально-економічні та виховного забезпечення); функції суспільного спрямування (стратифікаційні та легалізаційно-контролюючі); соціопсихологічні (соціалізаційно-виховні, культурні, релігійні, рекреаційно-товаристські, емоційно-експресивні) [22]. Неможливість повноцінної реалізації емоційної функції призводить до появи почуття самотності у кожного з членів сім'ї, зокрема, дітей.

Аналіз основних досліджень і публікацій, присвячених даній проблематиці. Як зазначають сучасні західноєвропейські С. Долега [7], К. М. Васілевська [23] та американські, А. Марцонен, М. Бримагне [13], науковці, проблема самотності молоді належить до малодосліджених. Непізнаною залишається проблема самотності молоді із заробітчанських сімей. Серед західноєвропейських дослідників проблема самотності у заробітчанських сім'ях висвітлена у працях В. Данілевіч. Дослідниця зазначає, що почуття самотності у заробітчанських сім'ях характерне як для дорослих, так і для дітей. Самотність дорослих виникає найчастіше через порушені взаємини між подружжям, що зумовлені довготривалою розлукою, яка супроводжується фрустрацією, почуттям жалю та спричиняється до формального та неформального розпаду сім'ї. В. Данілевіч виокремлює декілька причин, які впливають на появу почуття самотності у дітей. Серед них: відсутність близької особи, порушена структура сім'ї, незнання батьків емігрантів, порушені взаємини між подружжям, невідповідні взаємини між дітьми та опікунами, тривала відсутність батьків, розпад сім'ї [6, 170-174]. Зауважимо, що дослідження стосувалося малолітніх дітей.

Виділення невирішених проблем, яким присвячено статтю.

Підлітковий вік у науковій літературі окреслюється як третя фундаментальна ера в житті людини, для якої характерні зміни у сфері психе, сома і поліс [4]. Підлітковий вік тісно пов'язується з трьома основними соціально-культурними світами: сім'єю, школою та групою однолітків [7]. Важливу роль при цьому відіграє сім'я. Середовище сім'ї для підлітка є одним з основних пунктів віднесення, джерелом надзвичайно важливих взірців, ролей, а також значущим простором, у якому знаходять реалізацію потреби акцептації, любові та безпеки. Підлітковий вік, отже, з одного боку, сигналізує про необхідність процесу сепарації та індивідуації, з іншого, – переконливо вказує на ключову роль батьків у цьому віковому періоді.

Проблема дослідження самотності молоді залишається ще досить маргінальною [7], [23]. Як зазначає К. М. Васілевська, це зумовлено з одного боку, відсутністю соціального зацікавлення даною проблемою, а з іншого – складністю розуміння самого поняття самотності у підлітковому віці. На думку дослідниці: «Підлітковий вік – це винятковий час, у якому молодь потребує тимчасової самотності, щоб впоратися з кризою ідентичності, але й час будування взаємин з іншими» [23,

9]. Подібно зазначає С. Долега, підкреслюючи, що проблема самотності у підлітковому віці є багатоаспектна й неоднозначна: «З одного боку, з'являється потреба до встановлення більш зрілих, автентичних та задовільних зв'язків з іншими людьми, наприклад, взаємини приязні, просоціальні, романтичні, а самотність трактується виключно негативно. З іншого боку, у цьому віковому періоді виразно з'являється потреба ізоляції та відокремлення від зовнішнього світу. Тому стан контрольованої самотності визнається молоддю як бажаний стан, який дозволяє здійснити самоаналіз та рефлексію над світом» [7, 7]. А. Олешкович й А. Сенейко наголошують на тому, що слід розрізняти потребу самотності та почуття самотності, зазначаючи: «Потреба самотності є частиною здорового способу дозрівання і віковою необхідністю, перед якою стоїть молода людина, яка будує концепцію власного життя. Самотність чи почуття самотності (*loneliness*) пов'язується з багатьма складними до сприйняття негативними емоціями, які пов'язуються з суб'єктивним досвідом пустки, почуттям страти та настальгією за близькістю та сердечністю інших» [15, 279].

У запропонованій статті **почуття самотності** розуміється, услід за Расселом, як емоційна відповідь особистості на розбіжність між бажаним та наявним рівнем соціальних контактів [див.:14, 65]. Де: «По-перше, самотність є неприємним досвідом, подібним до інших негативних емоційних станів, таких як депресія чи тривога. По-друге, як переконають дослідження, самотність відрізняється від соціальної ізоляції і відображає суб'єктивне сприйняття людиною власних недоліків соціальних взаємин. Ці недоліки можуть бути кількісними (наприклад, не вистачає друзів) або ж якісними (наприклад, відсутність близькості з іншими)» [17, 1313].

Сімейне середовище може розглядатися як один із чинників, що здійснює важливий вплив на емоційну сферу молоді [12]. А. Марцоен та М. Бримагне зазначають, що для підлітків сім'я та ровесники є важливими фігурами прив'язаності і що вони можуть впливати на появу почуття самотності [13]. На думку згадуваних дослідників, значення батьків не втрачає своєї актуальності у підлітковому віці: «У міру розвитку відносин, батьки можуть забезпечити потреби підлітка: потреби уваги, допомоги, заохочення, активації і підтвердження» [13, 1025].

Варто звернути увагу також на той факт, що для заробітчанських сімей властиве подвоєння негативних наслідків, які, з одного боку, притаманні сім'ї неповній, з іншого, – роз-

лученій. Тому надзвичайно важливого значення набуває потреба дослідження такого типу сімей, способу їх функціонування, а також психологічної ситуації дітей, котрі у них зростають. Однак, варто зауважити, що почуття самотності може бути характерним не лише для дітей, які виховуються у реконструйованих (розлучених та заробітчанських) сім'ях, але й для дітей, що виховуються у повних сім'ях. Тому, важливим є порівняння ступеню вираження почуття самотності у всіх трьох (окреслених вище) типах сімей.

Мета роботи полягає у тому, щоб дослідити рівень самотності молоді із заробітчанських сімей.

Завдання дослідження:

1) визначити рівень самотності у молоді, яка виховується у різного типу сім'ях (повних, розлучених та заробітчанських);

2) встановити відмінності між досліджуваними групами за результатами показника шкали самотності.

Новизна запропонованого дослідження впливає безпосередньо зі спроби пізнати почуття самотності молоді із заробітчанських сімей, а також його порівняння з рівнем вираження почуття самотності у молоді з розлучених та повних сімей.

Організація та методи досліджень. Для вирішення поставлених завдань було проведене психологічне дослідження молоді загальноосвітніх шкіл Львівської області. Дослідженням було охоплено 183 учнів – 92 дівчини (50,3%) та 91 хлопець (49,7%) віком від 14 до 17 років з розподілом на три групи. До першої групи увійшла молодь з заробітчанських сімей у кількості 61 особи, з них – 30 дівчат і 31 хлопець. До другої групи увійшла молодь з розлучених сімей у кількості 61 особи, з них – 31 дівчина і 30 хлопців. До третьої групи увійшла молодь з повних сімей у кількості 61 особи, з них – 31 дівчина та 30 хлопців. Вибір груп та їх структурні різниці відповідають вимогам репрезентативності.

Рівень самотності визначався за допомогою Шкали самотності Д. Рассела (*UCLA Loneliness Scale D. Russell'a*) в опрацюванні П. Олесья. Шкала самотності Д. Рассела належить до одновимірних шкал для оцінювання почуття самотності, під яким слід розуміти емоційну відповідь досліджуваного на розбіжність між бажаним та наявним рівнем соціальних контактів. Шкала містить 20 тверджень: 10 з них задаються у прямій формі, а інших 10 – в оберненій. Досліджуваним пропонується дати одну з чотирьох відповідей на 20 запропонованих тверджень. Високі показники за

шкалою самотності відображають почуття соціального невдоволення [18, 473]. Опитувальник був перекладений з польської на українську мову групою фахівців. Значення коефіцієнта альфа Кронбаха в адаптованому опитувальнику UCLA LS D. Russella становить $\alpha=0,80$. Показник α вказує на високий рівень внутрішньої узгодженості опитувальника як самостійного вимірювального інструмента.

Отримані результати опрацьовано за допомогою статистичної програми SPSS 14.0 і представлено у формі таблиці. Для аналізу результатів застосовано статистичні методи, спрямовані на пошук істотних різниць поміж досліджуваними групами – UNIANOVA.

Результати дослідження

З метою вивчення почуття самотності у молоді проведено психологічне діагностування серед учнів загальноосвітніх шкіл, які виховувалися у різного типу сім'ях – повних, тимчасово неповних (заробітчанських) та неповних (розлучених). Відповідно до отриманих результатів, молодь із заробітчанських сімей у кількості 14 осіб (23%) зростає без батька, 33 особи (54,1%) без матері та 14 осіб (23%) без батька та матері. Середній час відсутності батьків у заробітчанських сім'ях становить 7,2 роки. У молоді з розлучених сімей домінує відсутність батька – 58 (95,1%), матері 1 (1,6%) а також батька та матері 2 (3,3%). Середній час відсутності батьків з приводу розлучення становить – 8,5 років.

Таблиця

Порівняння результатів трьох досліджуваних груп молоді з огляду на досліджувану рису – почуття самотності

Шкала	Заробітч-анська сім'я (ЗС)		Розлучена сім'я (РС)		Повна сім'я (ПС)		F (2, 180)	p <	η^2	Testy post-hoc (test Scheffe) p <		
	(N = 61)		(N = 61)		(N = 61)					ЗС-РС	РС-ПС	ЗС-ПС
	M	SD	M	SD	M	SD						
LS	43,20	9,41	34,33	6,33	32,62	5,86	36,17	0,001	0,28	0,001	n. i	0,001

Аналіз результатів вказав на значущий зв'язок змінної тип сім'ї $F(2, 180) = 36,17$; $p < 0,001$. Проведені порівняння за допомогою тесту Шеффе вказали на суттєві відмінності у

результатах поміж групою молоді з заробітчанських та повних сімей ($p < 0,001$), а також молоддю із заробітчанських та розлучених сімей ($p < 0,001$).

Найвищий рівень почуття самотності виражений у молоді з заробітчанських сімей ($M = 43,20$; $SD = 9,41$), менший у молоді з розлучених ($M = 34,33$; $SD = 6,33$) та повних сімей ($M = 36,62$; $SD = 5,86$).

Таким чином, довготривала відсутність батьків одного (чи обидвох), зумовлена заробітчанською еміграцією, спричиняється до посилення почуття самотності у дітей. Результати дослідження вказують на підвищений рівень самотності як у хлопців, так і дівчат із заробітчанських сімей. За результатами показників досліджуваної риси не виявлено значущих відмінностей між результатами хлопців (40,81) та дівчат (45,67). Відсутність відмінностей у показниках самотності хлопців та дівчат близькі до результатів зарубіжних дослідників, зокрема Я. Рембовського [16]. Схожі результати отримані за допомогою проведеного нами анкетування, де молодь із заробітчанських сімей серед домінуючих потреб вказувала на потребу присутності батьків (73,8%) [8, 254].

Отримані результати дають підставу стверджувати, що проблеми емоційної сфери у молоді із заробітчанських сімей мають тісний зв'язок із контекстом сім'ї. Молодь із заробітчанських сімей у порівнянні з молоддю із розлучених сімей перебуває у значно складнішій життєвій ситуації, зумовленій нестабільністю внутрісімейних взаємин. Згідно із результатами власних досліджень, 15 заробітчанських сімей із 61 розпалося, мало місце одне самогубство та одне неповернення батька додому. Тож, молодь з заробітчанських сімей змагається не лише з загальновіковими труднощами, а й внутрісімейними проблемами [8, 256].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Аналізуючи результати власних досліджень, можна зазначити, що відсутність батьків, яка зумовлена довготривалою заробітчанською еміграцією, знаходить своє відображення в емоційній сфері молоді. Зокрема, можна ствердити, що фізична відсутність батьків пов'язується з відсутністю опори та підтримки і впливає на почуття самотності у молоді. Дослідниця К. Калета [12], опираючись на результати власних досліджень, вказує на взаємозв'язок поміж почуттям самотності та типом сім'ї, зазначаючи, що хаотичні та незаангажовані сім'ї сприяють високому вираженню почуття самотності у молоді. У підлітковому віці виразно відчутною залишається потреба уваги

та підтримки збоку батьків. Як зазначає Х. Бі, «попри збільшення відстані і тимчасового напруження у відносинах з батьками, внутрішня прив'язаність підлітків до батьків залишається сильною» [2, 373].

Як зазначають західноєвропейські дослідники А. Олешковіч та А. Сенейко, самотність дітей та підлітків може бути причиною значних проблем, пов'язаних з пристосуванням, шкільною неуспішністю, злочинністю, узалежненнями, ризикованою поведінкою у сексуальній сфері [15, 279]. З. Долега підкреслює, що «самотність може бути чинником, який порушує психосоціальний розвиток молоді. А у надмір вираженому ступені може бути чинником ризику, передиспозицією до патологічної чи навіть автодеструктивної поведінки» [7, 158]. Подібно стверджує Дж. В. П. Чек та співпрацівники [5], які на підставі власних досліджень викрили емоційний зв'язок між самотністю та агресією. Дослідники стверджують, що самотні особи мають більш виражені предиспозиції до екстремальних та негативних реакцій, можуть реагувати відкритою агресією. Така двоаспектна модель “ворожість – самотність” сигналізує про утворення замкненого кола, яке зміцнює почуття самотності та песимізму, схиляючи особу до вибору ізольованих (наприклад, читання, важка праця) та деструктивних різновидів активності (алкоголізм чи наркоманія).

Вкрай важливим питанням залишається питання негативних наслідків почуття самотності у молоді, що, своєю чергою, може слугувати поштовхом до подальших досліджень у цьому напрямку. Отримані результати дослідження можуть використовуватись психологами та педагогами у практичній роботі, а також слугувати основою подальших наукових пошуків, пов'язаних із проблемою функціонування сучасної заробітчанської сім'ї та зростаючої у ній молоді.

Література

1. Barbaro M. de. Struktura rodziny // B. de Barbaro (red.). Wprowadzenie do systemowego rozumienia rodziny. – Kraków: Collegium Medicum UJ, 1994. – S. 45 – 55.
2. Bee H. Psychologia rozwoju człowieka // H. Bee. – Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka, 2004. – 723 s.
3. Bera R. Aksjologiczny sens pracy a poczucie jakości życia młodych migrantów polskich. – Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2008. – 247 s.
4. Brzezińska A. I., Appelt K., Ziółkowska B. Psychologia rozwoju człowieka // J. Strelau, D. Doliński (red.). Psychologia. Podręcznik

-
- akademicki. – Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2008. – T. 2. – S. 96 – 315.
5. Check J. V. P., Perlman D., Malamuth N. M. Loneliness and aggressive behavior // *Journal of Social and Personal Relationships*. – 1985. – № 2. – P. 243 – 252.
 6. Danilewicz W. Sytuacja życiowa dzieci w rodzinach migracyjnych. – Białystok: Trans Humana, 2006. – 192 s.
 7. Dolega Z. Samotność młodzieży – analiza teoretyczna i studia empiryczne. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2003. – 205 s.
 8. Durkalevych I. Emocjonalna atmosfera rodziny w percepcji ukraińskiej młodzieży z rodzin emigrantów zarobkowych // *Roczniki Nauk o Rodzinie*. – 2013. – Tom 5. – № 60. – S. 239 – 260.
 9. Durkalevych I. Zarówno tu, jak i tam? Ku problemowi współczesnego macierzyństwa transnarodowego // M. Boczkowska, E. Tymoszuik, P. Zielińska (red.). *Wychowanie. Profilaktyka. Terapia. Szanse i zagrożenia*. – Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 2012. – S. 115 – 129.
 10. Field D. Osobowości rodzinne. Zrozumienie korzeni swojej osobowości. Kluczem do zrozumienia siebie i innych. – Warszawa: Oficyna Wydawnicza „Logos”, 1996. – 208 s.
 11. Goodman R., Scott S. *Psychiatria dzieci i młodzieży* // R. Goodman, S. Scott. – Wrocław: Wydawnictwo Urban & Partner, 2000. – 351 s.
 12. Kaleta K. Poczucie osamotnienia młodzieży z różnych systemów rodzinnych // S. Steuden, K. Janowski (red.). *Psychospołeczne konteksty doświadczania straty*. – Lublin: Wydawnictwo KUL, 2009. – S. 131 – 142.
 13. Marcoen A., Brumagne M. Loneliness Among Children and Young Adolescents // *Developmental Psychology*. – 1985. – Vol. 21. – № 6. – P. 1025 – 1031.
 14. Oleś M., Steuden S., Klonowski P., Chmielnicka-Kuter E., Gajda T., Puchalska-Wasył M., Sobol-Kwapińska M. Metody badania jakości życia i psychospołecznego funkcjonowania chorych z zaburzeniem widzenia // P. Oleś, S. Steuden, J. Toczkołowski (red.). *Jak świata mniej widzę* (s. 51 – 68). Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2002.
 15. Oleszkiewicz A., Senejko A. *Dorastanie* // J. Trempała (red.). *Psychologia rozwojowa. Podręcznik akademicki*. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2011. – S. 259 – 286.
 16. Rembowski J. *Samotność*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 1992. – 157 s.
 17. Russell D., Cutrona C. E., Rose J., Yurko K. The Revised UCLA Social and Emotional Loneliness: An Examination of Weiss's Typology of Loneliness // *Journal of Personality and Social Psychology*. – 1984. – Vol. 46. – № 6. – P. 1313 – 1321.
 18. Russell D., Peplau L. A., Cutrona C. E. The Revised UCLA Loneliness Scale: Concurrent and Discriminant Validity Evidence // *Journal of Personality and Social Psychology*. – 1980. – Vol. 39. – № 3. – P. 472 – 480.

19. Satir V. Rodzina. Tu powstaje człowiek. – Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2000. – 357 s.
20. Smith A., Lalonde R. N., Johnson S. Serial Migration and Its Implications for the Parent-Child relationship: A Retrospective Analysis of the Experiences of the Children of Caribbean Immigrants // *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*. – 2004. – № 2. – P. 107 – 122.
21. Suárez-Orozco C., Todorova I. L. G., Louie J. Making Up For Lost Time: The Experience of Separation and Reunification Among Immigrant Families // *Family Process*. – 2002. – № 41. – P. 625 – 643.
22. Tyszka Z. System metodologiczny wieloaspektowej integralnej analizy życia rodzinnego. – Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2001. – 145 s.
23. Wasilewska K. M. *Samotność młodzieży*. – Bydgoszcz: Wydawnictwo Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy, 2010. – 103 s.

The article presents the results of empirical research concerning with loneliness of Ukrainian youth from different family types – family with both parents, with divorced families, and migrant families (when adolescence experience one or both parents separation during labor parents migration). This research comprised 183 adolescents (92 girls and 91 boys), 14 – 17 years old from the western Ukraine (Lviv region). Test results have shown that family context concern with adolescents' loneliness. Adolescents from labour migrant families have shown the highest rates of loneliness.

Key words: *loneliness, adolescents, family, labor migration.*